

le süslenmiş, alınlığı ise yine yeşil renkte düz kare çini levhalarla kaplanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Amasya Tarihi (s. nşr. Ali Yılmaz — Mehmet Akkuş), Ankara 1986, I, 132-133, 240; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, İstanbul 1345/1927, s. 95-99; A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1934, II, 20-25, lv. VIII-IX; Şerare Yetkin, *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1972, s. 93-94; Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara 1978, s. 62, 66, 69, 116; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, I, 205-210; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 129; İsmet Kayaoğlu, "Turumtay Vakfiyesi", *VD*, XII (1978), s. 91-112.

SELDA ERTUĞRUL

GÖKMEN, Mehmet Fatih

(1877-1955)

Kandilli

Rasathânesi'nin kurucusu
ve ilk müdürü.

Akseki'de doğdu. İlk öğrenimini burada ve Alanya'da, medrese hazırlık sınıflarını İstanbul'da Fâtih Medresesi'nde tamamladı. Sultan Selim Camii Muvakkithânesi'nde o dönemin başmüfettihi Hüseyin Hilmi Efendi'nin yanında çalışırken astronomi ve matematiğe olan büyük merakı sebebiyle tanınmış ilim adamlarından Sâlih Zeki Bey'in dikkatini çekti ve onun teşvikiyle 1901 yılında yeni açılan Riyâziyyât Medresesi'ne (fen fakültesi) girdi. Bu medreseyi 1904'te birincilikle bitirdi ve ardından kısa bir süre Dârüşşafaka'da matematik öğretmenliği yaptı. Daha sonra Sâlih Zeki Bey'in isteği üzerine mezun olduğu medreseye astronomi ve hesâb-ı ihtimâliyyât müderrisi olarak girdi; bir süre de bu medresenin yöneticiliğini yaptı. Çevresinde daha çok Fatin Hoca olarak tanındı.

21 Haziran 1910 tarihinde, İttihat ve Terakkî döneminin maarif nâzırı Emrullah Efendi, Fatin Hoca'yı 1868'den beri faal olup Otuzbir Mart Vak'ası sırasında

tahrip edilen ve yeniden kurulması istenen Rasathâne-i Âmire'nin müdürlüğüne tayin etti. Fatin Hoca yaptığı incelemeler sonunda rasathâne yeri olarak, o zamanlar üzerinde Boğazlar Komutanlığı'na bağlı bir topçu birliğiyle İstanbul Belediyesi'ne ait yangın haber verme memurlarının oturduğu bir kâgir kule ve iki küçük odadan ibaret bir binanın bulunduğu bugünkü İcadiye tepesini seçti ve maarif nâzirinin verdiği 500 altın lira ile derhal mevcut binaların tanzim işine başladı. Hemen arkasından Fransız Meteoroloji Birliği Müdürü Angot ile temasa geçerek birinci sınıf bir meteoroloji istasyonu için gerekli aletlerin siparişini verdi. Kısa sürede sağladığı aletlerle 1 Temmuz 1911 tarihinden itibaren sürekli ve sistematik meteoroloji faktörlerinin ölçüm ve kayıtlarını başlattı.

Balkan Harbi, I. Dünya ve Kurtuluş savaşlarına rastlayan yıllarda Rasathâne-i Âmire'de önemli bir gelişme olmamıştır. Her ne kadar bu müessesese meteoroloji gözlemleriyle işe başlamışsa da Fatin Hoca'nın amacının bundan ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1923 yılında Cumhuriyet kurulur kurulmaz hükümete verdiği bir öneriyle rasathânedeki ayrı bir meteoroloji teşkilâtı oluşturulmasının gereğine işaret etti. Daha sonra da bu konu üzerinde ısrarla durup rasathânenin meteoroloji çalışmalarının dışında, örnek aldığı Belçika'daki Uccle Kraliyet Gözlemevi gibi bir astronomi ve jeofizik gözlemevi olması için çaba harcayarak bina yapımını ve ilgili aletlerin satın alınmasını gerçekleştirdi.

1933 üniversite reformu sırasında medrese kökenli olduğu için öğretim üyesi kadrosuna alınmayan Fatin Hoca kendini tamamen rasathânedeki faaliyetlerine adadı; fakat üniversiteden uzaklaştırılması olayı hayatında önemli bir yara halinde kaldı. İdealindeki Batılı anlamda bir rasathâne kurmak için güç şartlar altında yoğun bir çalışma ortamına girdi ve sonuçta bugünkü Kandilli Rasathânesi'nin sağlam temellere oturmasını sağladı. Osmanlılar'ın son dönemlerinde kurulan bu ikinci rasathâne artık bir Ortaçağ rasathânesi olmayıp Türkiye'de ilk defa ve henüz üniversitede ders konusu dahi değilken zaman tayini, oşinografik ölçümler, depremler ve yer manyetizmi konularında gözlem yapacak tesis ve aletleri sağlayarak bu alanlardaki ilk çalışmaları başlatmış modern bir gözlemevi idi. Fatin Hoca'nın on beş yıllık bir çabayla Almanya'dan

getirterek ancak 1935'te yerine monte ettirebildiği 20 milimetrelilik Zeiss marka teleskopla bizzat topladığı birçok yazma ve matbu eserden oluşan rasathâne kitaplığı büyük önem taşımaktadır. Bugün onun kurduğu servisler daha da modernleşerek çalışmalarına devam etmekte ve artık Kandilli Rasathânesi milletlerarası düzeyde ilmi araştırmalar yapmaktadır.

Fatin Hoca 1943 yılında yaş haddi sebebiyle emekli olarak hayatını adadığı Kandilli Rasathânesi'nden ayrıldı; fakat bu kurumla ilgisi ölünceye kadar devam etti. Emekliye ayrıldıktan sonra, gençliğinde İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin faal bir üyesi olarak sürdürüp Meşrutiyet'in ilânıyla çekildiği siyasi hayata tekrar döndü ve 1943-1950 yılları arasında Konya milletvekilliği görevinde bulundu. Fatin Gökmen'in en büyük eseri hiç şüphesiz Kandilli Rasathânesi'dir. Hemen hemen bütün ömrünü harcadığı bu eseri modern Türkiye'nin yükselişinde önemli bir yapı taşı olmuş ve halkın ona büyük mânevî değer taşıyan "hoca" unvanını lâıyk görmesine yol açmıştır.

Eserleri. Fatin Hoca'nın gazete ve dergilerde özellikle bilim tarih konularında yayımladığı çeşitli yazılarının yanında *Türk Takvimi* (İstanbul 1936), *Eski Hitay Takvimi* (1936), *19 Haziran 1936 Kûsûf-i Küllisi* (1936), *Eski Türkler'de Hey'et ve Takvim* (İstanbul 1937), *Rubû Tahtası Nazariyatı ve Tersimi* (İstanbul 1948) adlı kitapları ile *İslâm Ansiklopedisi* için tamamen veya kısmen telif ("Astronomi", "Bîrûni", "İbnüzzerkale") veya tadel ve ikmal ettiği ("Kelb", "Kible", "Kıran", "Saat") maddeleri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Süheyl Ünver, *İstanbul Rasathanesi*, İstanbul 1969, bk. İndeks; *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Rasathaneleri* (Kandilli Rasathanesi yayını), İstanbul 1973, s. 1-3; "Gökmen, Fatin", *TA*, XVII, 501-502; "Gökmen, Mehmet Fatih", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul 1983-85, V, 2459; "Gökmen, Mehmet Fatin", *ABr*, IX, 588.

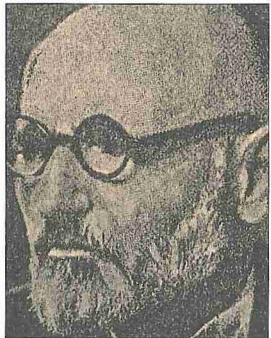
MUAMMER DIZER

GÖKMESCİD

Tebriz'de

Karakoyunlular dönemine ait cami.

İran'da Doğu Azerbaycan'ın merkez şehri Tebriz'in en önemli yapıları arasında yer alır; Cihan Şah Mescidi veya Muzafferiy isimleriyle de tanınır. Halk

Mehmet
Fatih
Gökmen

Gökmescid'in âbidevî taçkapsı - Tebriz

arasında mavi çinilerinden dolayı Mes-cid-i Kebûd (mavi cami) denilen yapı, Karakoyunlu Cihan Şah tarafından 870 (1465-66) yılında yaptırılmıştır. Mimarı Muhammed el-Bevvâb'dır. Girişteki çini kitâbesinin büyük kısmı kaybolmuş olmakla birlikte süslemeler arasında yer alan mimarın ismi halen okunabilmektedir. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın, 872'de (1467) Cihan Şah'ı öldürüp Karakoyunlu saltanatına son vererek Tebriz'e girmesi üzerine yarım kalan binanın daha sonra Uzun Hasan'ın oğlu Ebû Muzaffer Yâkub Bahadır Han zamanında eşi ve kızı Sâliha Hatun'un çabaları ile tamamlandığı rivayet edilmektedir. Yapı tamamen tuğladan inşa edilmiş olup dışı zengin çini mozaik ve renkli sır tekniğinde çinilerle kaplıydı ve adını da buradan almıştı. Çeşitli seyyahların ve son dönem araştırmacılarının yapı hakkında anlattıklarında çelişkiler bulunmaktadır. Cami 1922 yılından itibaren günümüze kadar süren bir dizi onarım görmüştür. Bu sırada özellikle cümle kapısı, ışıklıklar, kubbe, çiniler, minareler bakım ve onarıma tâbi tutulmuştur.

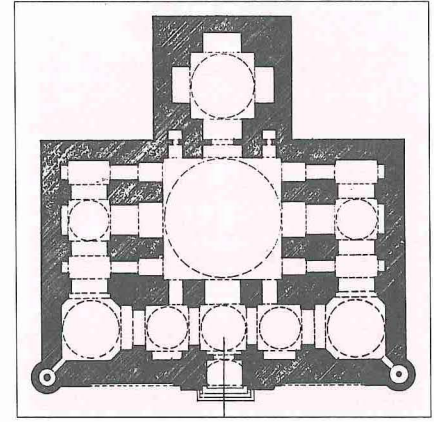
Gökmescid'in zemin planı ve biçimi IX. (XV.) yüzyıl için son derece ilgi çekicidir. Bina, Büyük Selçuklular devrinde

esasları belirlenen kubbe yapımına sadık büyük ve hafifçe sivrilen bir kubbe ile kendini belli eder. Bu kubbe esas olarak mihrap önünde yer almakla birlikte üç yandan daha alçak kubbeli mekânlarla çevrilidir. Her üç yönde üçer kemer açıklığı ile bu kubbeli yan mekânlar ortada büyük kubbenin altındaki harimle bağlantı içindedir. Derin ve geniş mihrap nişinin iki yanındaki geçitler, kible yönünde yer alan ikinci kubbeli mekâna geçişi sağlar. Burası dıştan köşeleri pahlanarak yumuşatılmış türbe kısmıdır. Üzeri büyük ve yüksek bir kubbe ile örtülü olup kalın tuğla duvarların iç yüzlerinde dört yönde boşaltma kemerleri ve derin nişler görülür. Bu bölümde mermer levha kaplamalar dikkati çeker. Kible nişi içinde dört lahit vardır.

Yarım kubbe biçimindeki yüksek cümle kapısından başlayan zengin çini süslemelerin büyük kısmı dökülmüş ve pek azı aslına uygun biçimde onarılmış olup mevcut süslemeler tezyinatın eski ihtişamını anlatabilecek durumdadır. Bunlarda geometrik ve nebâtî desenler yanında kitâbeler de önemli yer tutar.

Kuzeydeki cümle kapısının bulunduğu cephenin iki yanında iki minarenin varlığı bilinmekte olup bunlardan biri yakın geçmişin kayıtlarında da belirtilmektedir. İçeriden spiral merdivenlerle çıkılan, kaide kısımları orijinal olarak mevcut bu minarelerin üst kısımları günümüzde yağmur sularının içeriye girişini önlemek için geçici olarak kapatılmıştır.

Gökmescid, Büyük Selçuklu dönemi mimarisinin prensiplerini merkezî plan doğrultusunda bir adım ileri götüren ve Anadolu Türk mimarisine aradaki bağlantıyı sağlayan önemli yapılardan biri-

Gökmescid'in planı

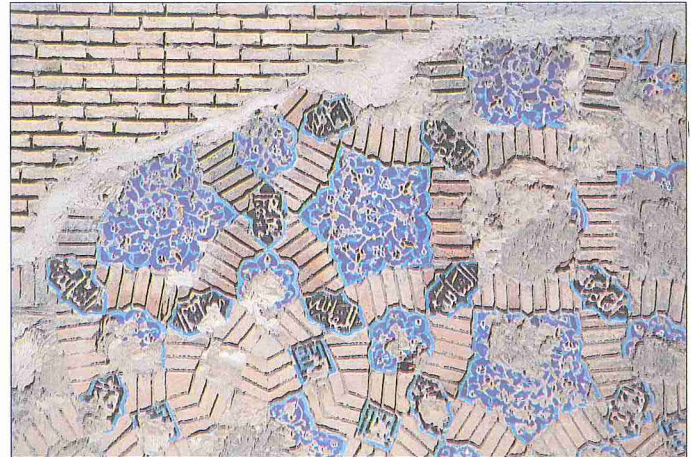
dir. Cümle kapısı, türbe eksenindeki yarım kubbelerle biten çözümü, kubbe-yarım kubbe ilişkisi bakımından kademelenmeyi sağlayan Osmanlı mimarisindeki erken yapılara da bir basamak teşkil eder.

BİBLİYOGRAFYA :

E. Diez, *Die Kunst der Islamischen Völker*, Berlin 1917, s. 93; R. Byron, "Timurid Architecture", *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope), London-New York 1938, III, 1131-1133; İsmail Dîbâc, *Râhnümâ-yı Âşâr-ı Târîhî-yi Âzerbaycân*, Tebriz 1955, s. 58; Abdülâlî Kareng, *Mesâcid-i Tebriz*, Tebriz 1958, s. 282, 297-299; A. Godard, *Persian Art*, Paris 1962, s. 348; Meshkati Nusretullahi, *A List of the Historical Sites and Ancient Monuments of Iran*, Tahran 1965; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 80; F. N. Yossofabad, *Tebriz'de Gökmescid ve İslâm Mimarisindeki Yeri* (yüksek lisans tezi, 1987), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ara Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, İstanbul 1988, s. 26, rs. 85-87; V. Minorsky — [T. Yazıcı], "Tebriz", *IA*, XII/1, s. 95.

ARA ALTUN

Gökmescid'in çini mozaik süslemelerinden bir detay